

ספר בראשית - מטרות חינוכיות, בדגש על אישיות האשה

ראשית - תודות לרב אלחנן סמט, לפרופ' יעל שמש ולמאיר שלו (בספרו "ראשית") על תובנות נפלאות בעיניי, שמצאתי בכתביהם, ושיבצתי כאן.

חומש בראשית הינו מיוחד, בהשוואה ליתר חומשי התורה:

- עוסק בפיקוח ה' על העולם מראשיתו ועל יצירת גרעין עם ישראל, לאור התנהגות האדם הפרטי לדורותיו משך כל התקופה הארוכה של תהליכים אלו. יתר החומשים עוסקים בעם כולו, ובחוקי התורה, וגם נמשכים על פני תקופה קצרה בהרבה.
- הינו "סיפור" ארוך, המוסכם על הכל כ"ספר מופת".
- אנו נוכחים כי הלשון בו מאד מדויקת, ויש לשים לב לכל משפט ולכל מילה (ניתן להביא דוגמאות רבות, אך לא נאריך כאן).
- המיוחדות הנ"ל ממש "מחייבות" שהמחבר "השקיע" בספר זה את השקפת עולמו.

אנסה במבט מקיף על כל הספר, להבין ממקרים דומים החוזרים ונשנים, האם יש מסר מהי התנהגות היחיד הרצויה בעיני ה'?

אניח שבדרך כלל, ככל שהתורה מאריכה בתיאור התנהגות מסויימת, זו ההתנהגות הרצויה בעיני ה' באותו מקרה, גם אם אינה נורמטיבית. מכיון שהתרבות אז היתה פטריארכלית ולאשה לא היו כל סמכויות, אשים לב במיוחד לאריכויות בנוגע לנשים - מה הן מלמדות אותנו.

נראה כאן, שדברי ה' "לא טוב היות האדם לבדו; אעשה-לו עזר, כנגדו", כוונתם שהיות והעולם פטריארכלי ולכן הגבר הוא הגורם הראשי הפועל בו, תפקיד האשה הוא גם "להתייצב מולו" בעת הצורך, כדי שישנה כיוון (כמו מכונית כאשר באה אחרת מולה). אופן זה של מימוש תרומת האשה, מוצג ומודגש לפנינו פעמים רבות לכל אורכו של ספר בראשית.

חוה - האריכות בשבחי עץ הדעת ובסקרנותה ("וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכֹל וְכִי תֹאֲנֶה-הִיא לְעֵינַיִם, וְנִחְמַד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל"), מראים לדעתי כי הפרתה את הוראת ה' היא רצויה! גם נשים לב ונראה שהעונשים, למעשה אינם עונשים, אלא "כלי עזר" עבורנו (הבגדים שאנו מתנאים בהם, העבודה וקשיי הקיום שבלעדיהם היינו אנו ובנינו אוכלים פירות בגן עדן ללא מחשבים, אייפון וטיסות חלל, וצער הלידה המחזק את אהבת האם לילדיה). התורה מראה כי הסקרנות היא המפתח ליכולתנו לצאת מגן העדן שם לא עשינו כלום, ולפתח את העולם והיקום. (מעניין כי מדע המוח המודרני גילה רק לאחרונה כי יש 7 דחפים רגשיים בסיסיים בחלק המוח שללא מלים, הסב-קורטקס, שהם הם המנהלים את התנהגותנו, והחשוב בהם הינו דחף החיפוש, הסקרנות, המניענו לחקור את העולם כדי לספק את יתר הדחפים. (מוסף "הארץ" 29 נוב. 2019).

בנות לוט – חושבות על העתיד ודואגות להציל את המין האנושי כולו, לכן על אף שמבצעות גילוי עריות, ה' גם גומל להן ששתיהן תתעברנה מיידי וגם מתכנן שרות המואביה ונעמה העמונית תצטרפנה בעתיד לעם ישראל. בניגוד לכך, יתר האמהות עקרות, היות וגם בשרה וגם ברחל נאמר "אולי איבנה ממנה", זאת אומרת הן חשבו על עצמן בלבד, לכן לא הזדרזו ה' לתת להן בנים.

שרה - מתנהגת מתוך רצון למימוש העתיד - האומה שה' רוצה להקים מאברהם וממנה. לכן היא זו שיוזמת את מתן שפחתה לאברם, בתקווה להיבנות ממנה, וגם היא זו היוזמת את גירוש הגר וישמעאל מתוך דאגה ליצחק, אבי האומה שה' רוצה להקים מאברהם.

רבקה - מעניין שהיא היחידה מהאמהות שמדווח על לידתה, והיחידה שעומדת בנסיון טרם בחירתה. אברהם משביע את אליעזר להביא נערה ממולדתו, מחרן, וכשאליעזר שואל "אולי לא תאבה האשה ללכת אחריי", עונה אברהם "ואם לא תאבה האשה ללכת אחריך, וניקית משבועתי זאת". וכי למה שלא ימשיך ויחפש עד שימצא מישהי אחרת שתצא לבוא? אלא שכנראה הוסכם ביניהם להעמידה בנסיון, ומכיוון שעמדה בו, היא האשה ואין בלתה. בחרן יש את עין המים שהרועים משקים ממנה ביום, ובערב, כשהגברים חוזרים לבתיהם, יוצאות כל הנערות הרווקות לשאוב מים. עין המים היא קטנה וצפוף שם, ולא מקובל שגברים יידחפו לבין הנערות. אליעזר מתפלל לה' שישלח אליו את הנערה המסוגלת לעמוד בנסיון, ומבקש מרבקה שתשקהו. היא "ממהרת" ו"רצה" (ומזכירה בכך את אברהם בהכנסת האורחים), ופועלת הרבה מעבר לציפיותיו (מכבדת אותו בקוראה לו "אדוני", מפרידה בדבריה בין השקיותו להשקיית הגמלים,

להדגיש שאין שוויון ביניהם, ולאחר שהיא משקה אותו, היא אומרת "גם לגמליך אשאב עד אם כילו לשתות", שזה מחייב הרבה מאד שאיבות). יש לרבה תכונה מיוחדת – היא "רואה" הן את אישיות העומד מולה, הן את מצוקותיו וצרכיו. היא מבינה שהאנשים שעם גמליו אינם יכולים לגשת לעין המים המוקפת בנערות, ואולי גם אסור להם היות שאינם בני המקום, ומציעה מעצמה ומתנדבת לרוץ הלך ושוב המון פעמים ולהשקות 10 גמלים צמאים. בהמשך כששואל העבד על מקום לינה ללילה, עונה היא בהחלטיות על דעת עצמה כי יש בבית הוריה מזון רב לבהמות וניתן ללון אף מספר לילות. רבה מגלה נדיבות, יוזמה, חוזק גופני, בטחון עצמי, וגם מראה כי "יש לה מילה" בבית. בהמשך, כאשר העבד משנה הרבה דברים בסיפורו, היא שותקת כדי לא לפגוע במאמצי העבד לקבל את הסכמת משפחתה. היא גם עצמאית והחלטית ובני משפחתה מכירים בכך - כשביקש העבד למהר ולצאת איתה מיד לדרך, אמרו בני משפחתה משהו לא מקובל במקרא – "נקרא לנערה ונשאלה את פיה". וכששאלה, ענתה תשובה קצרה וברורה – "אלך", בהפיגה אינטואיציה עמוקה, יכולת בחירה, עצמאות ואומץ, להתנתק תוך יום ממשפחתה וממולדתה (בדומה לאברהם).

סיפור הבאר בשידוכים מופיע גם אצל יעקב ומשה, אך בעוד אצלם, החתן שואב מים לכלה, אצל רבה ישנו היפוך תפקידים – היא היוזמת והפועלת. וזה יתבטא גם פעמים רבות בהמשך, מול יצחק.

כשהיא רואה את יצחק לראשונה – היא, ה"רואה" את מי שמולה, מרגישה באישיותו יוצאת הדופן, נופלת מעל הגמל, ז"א מזדרזת לרדת כדי להיות בגובה שווה ולא מעליו, ושואלת את אליעזר "מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו" וכשהוא מודיעה כי זה יצחק, נאמר "ותיקח הצעיף ותתכס" – אז היה נהוג שהחתן מכסה את הכלה בצעיף טרם החתונה, וגם כאן היפוך תפקידים – היא מקדימה ויוזמת ועושה זאת מעצמה.

התורה גם טורחת לספר כי רבה יודעת לעורר בבעלה אהבה ותשוקה (היא הראשונה שנאמר "ויאהבה", ובהמשך "והנה יצחק מצחק את רבה אשתו"). לכן בניגוד לשרה ולרחל שבעליהן לא התפללו עליהן, והיה צורך שימסרו את שפתם כדי להיבנות, יצחק הוא שהתפלל לה "לנוכח אשתו", כלומר טרח למענה לבקש מה' שרק ממנה רוצה הוא בנים.

רבה פונה עצמאית לשאול בנוגע להריון הקשה, לכן הנבואה אודות שני העמים העתידיים לקום ממנה נמסרת "לעיניה בלבד".

בעוד יצחק אוהב את עשיו עקב דבר חיכוני הקשור בכאן ובעכשיו - עקב האוכל המוגש לו "כי ציד בפיו", מתגלה כי רבה מבינה טוב מיצחק את ההבדל באישיות הבנים. כנראה שלא היתה ביניהם הסכמה למי מהבנים תינתן ברכת אברהם, לכן בהמשך, כיון שהעולם פטריארכלי ואין לרבה סמכות רשמית, היא יוזמת רמאות כדי שיעקב יקבל את הברכות, בחושבה על עתיד העם שימשיך את הבטחות ה' לאברהם. ה' מסייע בידיה בכך שעשיו חוזר רק לאחר שיצחק סיים לברך את יעקב, ואז יצחק מסכים עימה.

רבה היא גם היודעת את מזימת עשיו להרגו, והיא היוזמת ומתכננת בחוכמה את מסע יעקב לחרן הן כדי להתרחק מאיומי עשיו והן כדי להינשא.

בסוגריים, נשים לב כי אברהם ורבה בחרו נשים לבניהם מחרן, היות ואם היו לוקחים מבנות המקום, היו בהמשך נטמעים באוכלוסים הרבים של העם הכנעני, אך נערה ממקום רחוק, שתנתק ממולדתה ומבית אביה, תתמזג במשפחת אברהם. אברהם הבין כי מטרת דרישת ה' שיצא ממולדתו ומבית אביו היתה בין היתר כדי שיוכל להתפתח כאישיות עצמאית, וכי גם מה ש' ה' הציג בברית בין הבתרים שכדי שבני יעקב יתרבו תוך יצירת עם עצמאי, יידרש מהם לצאת לגלות, זה בין היתר כי אם הם היו מתרבים בכנען, צאצאיהם היו נטמעים באוכלוסי כנען הרבים.

רחל ולאה – כשרה, יוזמות את נתינת שפחותיהן כנשים נוספות ליעקב, כדי להיבנות מהן. הן היוזמות וקובעות את שמות כל השבטים. בנוסף, נשים לב כי הן משתפות פעולה עם רמאות לבן בתיתו את לאה ליעקב, במקום רחל, כדי לא לבייש וכדי לבנות את המשפחה. גם רמאות לבן בתיתו תחילה את לאה ליעקב, זוכה, עקב הצדק עם לאה וצרכיה, לברכת ה' המעניק ללאה בנים רבים.

תמר – כבנות לוט, גם תמר חשבה על העתיד. גם היא לא חשבה על עצמה אלא ביקשה להרות למען מטרה שמעבר למעמדה ולאשרה האישי - שמירת שם המת וקיום זכרו

ומשפחתו. לכן גם לה נתן ה' הריון מפעם ראשונה, למרות מעשה גילוי העריות עם חמיה. תמר גם מתכננת בפיקחות, בהבינה מראש שיהודה הבא לגוז צאנו לא יסתובב עם מזומנים (היות ויוכל לשלם בעד כל דבר בצאנו) ולכן תהא לה הזדמנות לדרוש ערבון כדי להגן על עצמה אחרי כן. נשים לב כי רוב העם היהודי כיום הינם משלושת בני יהודה, שהם שלה, ושני בניה (הממזרים) של תמר - פרץ וזרח, ורק מיעוט קטן הם חלקים קטנים של שבטי בנימין ולוי שהתערבו עם שבט יהודה. אז תמר, שהתחפשה לזונה, וכך גנבה את זרעו של חמיה והתעברה ממנו, היא אמו האמיתית של עם ישראל הקיים היום. על כרחנו נכיר בחיוביות מעשיה שכן יצאו מהם דברים טובים - מלכות ישראל ועם ישראל הנוכחי.

בנוגע לגברים - יש תיאור רב. אני אדגיש את ההצגה החיובית של:

- דאגת אברהם שלא יהא ריב משפחתי מול לוט, ופעילותו להצלת לוט הן מהשבי והן ממהפכת סדום.

- השלמת יצחק וישמעאל.

- עשיו, הן בכיבוד אב ואם שלו והן בהשלימו עם יעקב.

- "חזרת יוסף בתשובה" כאשר יוסף שהיה ילד מלשין ומפונק, הופך לאדם אחראי ומוסרי ומנהל נכון את כלכלת בית אדוניו, בהמשך את בית הסוהר, ובהמשך את כל מצרים, תוך שהוא מרגיל בפי כולם את שם האל, דאגת יוסף להעמדת אחיו בנסיון כדי שלא יתביישו יותר מדי כאשר יודע להם מיהו, השלמתו עם אחיו ותמיכתו בכלכלת ובקיום משפחות אביו ואחיו, למרות כל הצרות שגרמו לו. (פירוט מעשה המכירה הרע, הכרח בו להסביר את השתלשלות העניינים ולהדגיש את גדולת יוסף שפירשו לטובה).

בנוגע לנשים בכלל - כשנוצר העם היהודי במעמד הר סיני וניתנו חוקי התורה, משתמע ממנה כי דת הבן כדת האם, אך מעשית כבר בתחילה, כש ה' בחר באברהם ושרי, "זרע אברהם" נקבע לפי ה"משפחה הגרעינית" שהיא האם - מבני שרה ולא מהגר ויתר פילגשי אברהם. עשיו, בן יצחק ורבקה שקיבלוהו כפי שהוא, וכל כך רצה להשתייך - "המעגל נסגר" ובזמן החשמונאים נטמעו רוב צאצאיו בעם היהודי (לפי יוסף בן מתתיהו, ופטולמאיוס).

לסיכום, מה למדנו? - אציין שלושה דברים:

1. התורה פועלת לשיפור האנושות. בעוד הפטריארכליות בעיצומה, התורה כבר מבקשת לקדם שוויון מגדרי, ו"מטפטפת" זאת לתודעתנו (כי כאמור, לא ניתן להשלים מהפכה תרבותית בן יום) בהמחשת נחיצות השפעתן החשובה והמבורכת של הנשים הן על העולם בכללו (חוה ובנות לוט) והן על ביצוע הגשמת הבטחת ה' לאברהם על יצירת העם שימשיך את מורשתו.

בסוגריים - התורה מקדמת רעיונות נוספים: שוויון חברתי - נושאי מנוחת השבת, כלכלה בעד הזדמנות לכל (לא קפיטליזם ולא קומוניזם, אלא שמיטה ויובל - "תספורת" לעשירים, כי מטרת העולם היא שלכל אדם תהא הזדמנות לתרום לעולם מהמיוחד שבו), "אנטי" לעבדות, ועוד. ובאמצעות זרע אברהם ושרה, מתכוונת התורה להנחיל רעיונות אלה לכלל האנושות.

2. למדנו ש ה' מעריך פעולות למען אהבה בזוגיות, נדיבות וחסד, צדק לכל, ולמען קיום ושגשוג המין האנושי, העם והמשפחה.

3. למדנו שיש "מטרה עתידית עליונה" - מטרת האדם העליונה היא לפעול מעבר למעמדו ולאפשרו האישי - למען שיפור העתיד - לשגשוג האנושות, העם והמשפחה. אמנם יש לנו תרבות התנהגות, ואת כללי המוסר האנושי והחוקים אשר במסגרתם עלינו להתנהג יומיומית. לפיכך, לפיהם מכוון ה"טייס האוטומטי" שלנו הקובע את בחירותינו השוטפות במהלך חיינו. אך להפתעתנו, ספר בראשית הינו "ספר חתרני" המציג בעיקר את המעשים הלא נורמטיביים, באריכות ובדעה חיובית! וברוב המקרים, היוזמות הן נשים! והתורה עוד נותנת לכך כותרת חיובית - "עזר כנגדו". מה מטרת התורה בכך?

לדעתי, נלמד מכך כי בבחירותינו השונות במהלך חיינו, עלינו כל הזמן להיות ערים ל"מטרה העליונה" של האדם, וכי כל מקרה יכול להיות מיוחד, אשר בו ראוי לנהוג לאו דווקא לפי הנורמות והטובה האישית. מצד אחד זה עד כדי כך חשוב וחיוני, ומצד שני, לגמרי לא מקובל ולא מובן מאליו, לסטות מהנורמות המקובלות. לכן, ספר בראשית רואה צורך מיוחד לשלב בין יתר מטרותיו, את המטרה להבליט חיובית בייחוד בחירות שכאלו, הנעשות כאמור למען מטרה עתידית עליונה זו, כנחוצות וכחיוביות בעיני הבורא, בהראותו זאת לכל אורך הספר.